

بسم الله الرحمن الرحيم

تأملی بر اخلاق پژوهش در آموزش عالی

مؤلفان:

حسن اسلامیان

دانشجوی دکترای رشته علوم تربیتی از دانشگاه اصفهان و مدرس دانشگاه

لیلا فرقانی

فاطمه دانشمند

نازیلا ابراهیمی

انتشارات ارسطو - ۱۳۹۳

سرشناسه: حسن اسلامیان - لیلا فرقانی - فاطمه دانشمند - نازیلا ابراهیمی
عنوان و پدید آورندگان: تاملی بر اخلاق پژوهش در آموزش عالی. اسلامیان،
حسن، مولف، ۱۳۶۲- فرقانی، لیلا، مولف، ۱۳۶۱. دانشمند، فاطمه، مولف، ۱۳۴۷.
ابراهیمی، نازیلا، مولف، ۱۳۶۰.
مشخصات نشر: ارسطو. مشهد.
تعداد صفحات: ۱۸۲ صفحه
موضوع: آموزش عالی - اخلاق - مطالعات و پژوهش.
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۹۰۷۰۳ - ۲ - ۳
رده بندی دیویی: ۸ ب ۹ ف / ۳۰۱
رده بندی کنگره: ۶۳۰۰۲۱۴ کتابخانه ملی ایران ۴۱۰
شماره کتابشناسی ملی: ۶۰۰۳۱۴۵

نام کتاب: تاملی بر اخلاق پژوهش در آموزش عالی
مولفان: حسن اسلامیان - لیلا فرقانی - فاطمه دانشمند - نازیلا ابراهیمی
ناشر: ارسطو (با همکاری سامانه اطلاع رسانی چاپ و نشر ایران)
صفحه آرایی، تنظیم و طرح جلد: پروانه مهاجر
تیراژ: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۳
چاپ: مدیران
قیمت: ۸۵۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۹۰۷۰۳ - ۲ - ۳
تلفن های مرکز پخش: ۵۰۹۶۱۴۵ - ۵۰۹۶۱۴۶ - ۵۱۱ - ۵۰۹۶۱۴۵

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات اخلاق پژوهش در آموزش عالی	۹
- معنا و مفهوم اخلاق	۱۳
- اخلاق از نگاه دین اسلام	۱۴
- جایگاه اخلاق در آموزش عالی	۱۵
- ابعاد اخلاق در آموزش عالی	۱۶
- جایگاه اخلاق پژوهش در آموزش عالی	۱۹
- رابطه بین اخلاق و پژوهش	۲۲
فصل دوم: اصول اخلاقی فردی پژوهشگر	۲۷
- مقدمه	۳۱
- مسئولیت حرفه ای	۳۱
- امانت داری	۳۲
- شهامت	۳۲
- پرداختن به مسائل ضروری جامعه:	۳۲
- حقیقت جویی	۳۲
- نقد پذیری	۳۳
- نشاط	۳۳
- درک و فهم قوانین ، سیاست ها و مقررات	۳۳
- پاسخگویی	۳۳
- اصل حرفه ای بودن در پژوهش	۳۴

- ۳۴ ..... قضاوت مستدل
- ۳۴ ..... اصل رهیافت نقادانه
- ۳۵ ..... اصل نقد پذیری
- ۳۵ ..... اصل کثرت گرایی روش شناختی
- ۳۵ ..... عشق به حضرت حق
- ۳۵ ..... تهذیب نفس
- ۳۶ ..... عاشق علم بودن نه طالب مدرک بودن
- ۳۶ ..... حریص بودن نسبت به یافته های نوین علمی
- ۳۶ ..... عزت نفس و پرهیز از بیگانه باوری
- ۳۶ ..... شک علمی
- ۳۷ ..... ژرف نگری و دقت
- ۳۷ ..... داشتن دانش تخصصی روزآمد در موضوع پژوهش
- ۳۷ ..... آشنایی با روش متناسب با موضوع و کاربرد آن در مراحل مختلف پژوهش
- ۳۷ ..... اصالت، اعتبار علمی و ارزشمندی موضوع پژوهش
- ۳۸ ..... استفاده بهینه از منابع
- ۳۹ ..... **فصل سوم: اصول اخلاقی مرتبط با شرکت کنندگان پژوهش**
- ۴۳ ..... مقدمه
- ۴۳ ..... الف) اصول اخلاقی مرتبط با آزمودنی های انسانی
- ۴۳ ..... اصل حرفه ای بودن در پژوهش
- ۴۴ ..... معرفت مناسب
- ۴۴ ..... روشنگری آغازین
- ۴۴ ..... رضایت آگاهانه
- ۴۵ ..... رعایت حریم شخصی افراد
- ۴۸ ..... ناشناسی
- ۴۸ ..... محرمانگی
- ۴۹ ..... آسیب نرساندن
- ۵۰ ..... اصل رازداری
- ۵۱ ..... ب) حیوانات
- ۵۱ ..... ج) گیاهان
- ۵۳ ..... **فصل چهارم: اصول اخلاقی مرتبط با انتشار نتایج پژوهش**
- ۵۷ ..... مقدمه
- ۵۷ ..... صداقت
- ۵۸ ..... همگانی بودن

- ۵۹ ..... بی طرفی
- ۵۹ ..... پایبندی به عنصر زمان (موعد مقرر)
- ۵۹ ..... دقت در تدوین گزارش پژوهش
- ۶۰ ..... رعایت منافع ذینفعان در تمام مراحل پژوهش
- ۶۱ ..... اعلان مرکز پژوهش انجام شده
- ۶۱ ..... وضوح نحوه رعایت مسائل اخلاقی
- ۶۱ ..... تعارض منافع
- ۶۲ ..... ارجاع و استناد به منابع مورد استفاده
- ۶۲ ..... بازگفت و باز نویسی
- ۶۲ ..... استناد به منابع معتبر
- ۶۲ ..... ارجاع و استناد مطابق با استانداردهای بین المللی
- ۶۲ ..... شرایط نویسنده پژوهش
- ۶۳ ..... مسئولیت نویسندگان مقاله درباره ی محتوای مقاله
- ۶۳ ..... وظایف اخلاقی نویسنده ی مسئول
- ۶۴ ..... سپاسگذاری
- ۶۴ ..... انتساب غیر واقعی (جعلی) به موسسه
- ۶۴ ..... تدوین و نشر نتایج
- ۶۵ ..... ارسال موازی
- ۶۵ ..... ارسال مجدد
- ۶۵ ..... انتشار همپوشان
- ۶۵ ..... انتشار تکه ای
- ۶۶ ..... رفتارهای سوء پژوهشی و غیر اخلاقی
- ۶۹ ..... **فصل پنجم: اصول اخلاق داوری مقالات**
- ۷۳ ..... اهمیت و جایگاه داوری مقالات علمی
- ۷۵ ..... وظایف و مسئولیت های داوران از دیدگاه پولاک (۱۹۹۵)
- ۷۵ ..... مسئولیت های اخلاقی داوران از دیدگاه بنویس، کرک و هال (۲۰۰۳)
- ۷۷ ..... اصول اخلاقی داوری در مرام نامه اخلاق حرفه ای در نشریات علمی
- ۷۹ ..... دیگر مسئولیت و وظایف اخلاقی داوران
- ۸۱ ..... **فصل ششم: نوع شناسی دیدگاه های مرتبط با اخلاق پژوهش**
- ۸۵ ..... الف) دیدگاه هایی که بر اصول اخلاق فردی پژوهشگر تاکید داشته اند
- ب) دیدگاه هایی که بر اصول اخلاق پژوهشی رفتار با شرکت کنندگان پژوهش، تاکید داشته اند
- ۸۷ ..... ج) دیدگاه هایی که بر اصول اخلاق پژوهشی مرتبط با ارایه و انتشار یافته های

- تحقیقات، تاکید داشته اند ۸۹
- فصل هفتم: موازین ، مرامنامه و آیین نامه اخلاق پژوهش در نظام آموزش عالی کشور ۹۳
- ۱- موازین اخلاق پژوهش ۹۷
- ۲- مرام نامه اخلاق حرفه ای در نشریات علمی ایران ۹۸
- ۳- آیین نامه اجرایی اصول اخلاقی در پژوهش های علوم پزشکی ۹۸
- موازین اخلاق پژوهش ۱۰۱
- مرام نامه اخلاق حرفه ای در نشریات علمی ایران ۱۱۵
- آیین نامه اجرایی اصول اخلاقی در پژوهش های علوم پزشکی ۱۳۵
- منابع و ماخذ ۱۷۵

پیشگفتار

در بین کارکردهای مختلف آموزش عالی، پژوهش از جایگاه ویژه و ارزشمندی برخوردار است؛ چرا که پژوهش ها و یافته های منتج از آنها، اصلی ترین وسیله برای پیشبرد و ارتقای علوم مختلف می باشد. در عصر حاضر، توجه به پژوهش در راستای اعتلا و ارتقای سطح علمی در همه مراکز و موسسات آموزشی و پژوهشی، به طور گسترده و روز افزونی مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش در عرصه های گوناگون معرفت بشری چنان وسعت و عمقی یافته که بر رفتارهای فردی و نهادهای اجتماعی عمیقاً تأثیر می گذارد. اما تحقیق و پژوهش همان طور که می تواند در مسیر رشد و اعتلای علمی قرار گیرد و انسان را به کمال برساند، اگر در مسیر نادرست قرار بگیرد، آسیب های جبران ناپذیری را بر جای می گذارد. لذا ضرورت توجه به رعایت اخلاق پژوهش، امری ارزشمند و تعیین کننده می باشد که می تواند منجر به پیشگیری از آسیب ها و آفت های فعالیت های علمی و پژوهشی شود و بستر ساز رشد علمی و اخلاقی در جوامع شود.

در حقیقت پژوهش در گستره های مختلف، بیرون از جامعه و بی ارتباط از سرنوشت بشر انجام نمی شود و این امر صرفاً معطوف به نقش پژوهشگر نیست، بلکه فرایند پژوهش به طور کلی و اعم از پژوهشگر، با روشها، ابزار، شرکت کنندگان در پژوهش و غیره مرتبط می شود، لذا رعایت مسائل اخلاقی در ابعاد مختلف پژوهش، امری ارزشی و مهم می باشد که عدم رعایت آن، تبعات و خسارات اخلاقی و فنی بسیاری را در پی دارد.

اما علیرغم اهمیت بحث اخلاق پژوهش و با وجود تعدد تحقیقات انجام شده در این

زمینه، تالیف یا پژوهش جامعی که نشان دهنده وظایف اخلاقی محقق در پژوهش و در فرآیندهای مختلف باشد، به ویژه در ایران مشاهده نمی شود. لذا نیاز به تالیفات و پژوهش های جامع در این زمینه، شدیداً احساس می شود. بر این اساس، برای این که چارچوب مشخص و قابل درکی برای بحث اخلاق پژوهش ترسیم شود، لازم است به شناسایی مؤلفه ها و نشانه‌های اخلاقی در پژوهش پرداخته شود تا با استفاده از آن چارچوبی برای هدایت مسائل اخلاقی در پژوهش طراحی شود.

در نتیجه با نظر به اینکه مهم ترین عنصر در اخلاق پژوهش، فرد پژوهشگر است و بقیه عناصر به گونه ای در ارتباط با وی هستند، می توان وظایف اخلاقی پژوهشگر را به: وظایف فردی، وظایف در قبال شرکت کنندگان در پژوهش و وظایف مرتبط با انتشار نتایج پژوهش تقسیم کرد و از سه زاویه به بررسی موضوع پرداخت. علاوه بر اینها، مسئله اخلاق داوری هم موضوعی مناقشه برانگیز و مهم است که باید به طور جدی به زوایای پنهان و آشکار آن پرداخت. با عنایت به آنچه ذکر شد، اثر حاضر با همت بنده و همکارانم، در هفت فصل تهیه گردیده تا این کتاب بتواند سهم کوچکی در راستای نهادینه کردن ارزش های اخلاق پژوهش در جامعه علمی کشورمان داشته باشد. ضمناً مولفان اثر حاضر، خود را بی نیاز از نقدهای سازنده و ارزشمند استادان، دانشجویان و محققان عزیز نمی دانند و از این موضوع استقبال می نمایند.

این اثر تقدیم می گردد به سرزمینم ایران عزیز و به تمام آزاد مردان و آزاده زنانی که نیک می اندیشند، عقل و منطق را پیشه خود نموده و جز رضای الهی و پیشرفت و سعادت جامعه، هدفی ندارند. دانشمندان، بزرگان و جوانمردانی که جان و مال خود را در حفظ و اعتلای این مرز و بوم فدا نموده و می نمایند.

حسن اسلامیان:

دانشجوی دکترای رشته علوم تربیتی از دانشگاه اصفهان و مدرس دانشگاه

فصل اول:

کلیات اخلاق پژوهش

فهرست مباحث فصل حاضر

- معنا و مفهوم اخلاق
- اخلاق از نگاه دین اسلام
- جایگاه اخلاق در آموزش عالی
- ابعاد اخلاق در آموزش عالی
- جایگاه اخلاق پژوهش در آموزش عالی
- رابطه بین اخلاق و پژوهش

معنا و مفهوم اخلاق

واژه اخلاق دارای معانی گوناگونی هست. گاهی اخلاق به معنای خلق و خو یعنی رفتار عادی شده به کار می رود و گاهی نیز این واژه دانشی است که از حسن و قبح و خوبی و بدی رفتار بحث می کند(قراملکی، ۱۳۸۵).

معادل انگلیسی کلمه اخلاق واژه ethics است که از واژه یونانی ethikos گرفته شده است که مربوط به ethios و به معنای منش و خصیصه است. واژه ی moral نیز از واژه ی mora به معنی کشش و جذبۀ گرفته شده است(عطاریان، ۱۳۸۶). هر چند در بسیاری از موارد این دو کلمه به یک معنا به کار رفته اند ولی نظریه پردازان اخلاقی بین این دو واژه تفاوت قائل شده اند و بیان کرده اند که دایره معنایی ethics بسیار وسیع تر از morality است(رحمتی، ۱۳۸۷). اخلاق حرفه ای هم بخشی از اخلاق در معنای کلی است که در بر گیرنده ی مسئولیت های اخلاقی و حرفه ای فرد از حیث شغل می باشد(لشکر بلوکی، ۱۳۸۳).

نظریه اخلاق در دیدگاه اندیشمندان اخلاق، سابقه طولانی دارد. در گذشته، گاه نظریه اخلاق را تا زمان افلاطون (۳۴۷-۲۴۷ ق.م) و ارسطو (۳۲۲-۳۸۴ ق.م) پیش می بردند. هنری سیجویک (۱۹۰۰-۱۸۳۸ م) نیز اصولی را در اخلاق معرفی می کند که به نحوی می تواند شاخصی برای سنجش اخلاق مداری باشد (صانعی دره بیدی، ۱۳۶۸). اصول

اخلاقی مورد نظر سنجویک عبارتند از:

- ۱- هر کس به حقانیت هر عملی نسبت به خود حکم می کند، تلویحاً به حقانیت آن عمل به دیگران نیز حکم کرده است.
- ۲- انسان باید نسبت به خیر و شر آینده همان قدر عنایت داشته باشد که نسبت به خیر و شر موجود دارد.
- ۳- اهمیت خیری که نصیب یک نفر می شود، به اندازه ی اهمیت خیری است که نصیب هر کس دیگری می تواند یا ممکن است بشود.
- ۴- موجود عاقل عموماً به اهداف خیر وابسته و پیوسته است.

سنجیونک معیارهای استواری برای رفتار اخلاقی بیان کرده و این معیارها قاعده ای برای سنجش انواعی از افعال آدمی است. در مورد قواعد اخلاقی، کانت بر آن است که: « هر نوع رفتار اخلاقی را که به عنوان یک قاعده ی اخلاقی برای خود قرار می دهیم، باید آن را طوری انتخاب کنیم که بتواند به یک قانون کلی تبدیل شود. قانونی که بتواند برای تمام افراد و انسان ها قابل اجرا باشد و کلیت یافتن آن مستلزم تناقض نباشد. یکی از نشانه های قواعدی که می توان به قانون کلی تبدیل کرد، این است که قاعده ی انتخابی وقتی تبدیل به قانون کلی شد، نباید با خود در تناقض باشد؛ یعنی صورت کلی قاعده ی انتخابی نباید نقیض حالتی باشد که به عنوان قاعده انتخاب شده است» (همان).

اخلاق از نگاه دین اسلام:

بحث اخلاق در متون اسلامی دارای جایگاه ویژه و برجسته ایست. در واقع محور اخلاق اسلامی، کرامت و عزت نفس است. از نظر اسلام، انسان در عین حال که یک حیوان است مانند هر حیوان دیگر، نفخه ای از روح الهی در او هست «نفخت فیه من روحی» لمعه ای از ملکوت الهی و نوری ملکوتی در وجود انسان هست. «من» واقعی یک انسان آن «من» است. انسان «من» حیوانی هم دارد ولی من حیوانی در انسان من طفیلی است، من اصیل نیست. من اصیل در انسان همان من ملکوتی انسان است. از خصوصیات انسان این است که میان «من» های او گاهی جدال و کشمکش روی می دهد که از آن به جدال عقل و نفس با جدال اراده ی اخلاقی (نفس لّوامه) و اراده ی نفسانی (نفس اماره) تعبیر

می کنند. به هر حال، چنین جدالی در انسان هست و در حیوان جدال درونی معنا ندارد. وقتی انسان «من» واقعی و اصیل خود را شناخت و قدر و ارزش و منزلت خود را در جهان خلقت درک کرد، در آن صورت هیچ گاه خود را شایسته ی رذیلت های اخلاقی، پستی ها و خواهشهای حیوانی نمی بیند و این، هم زیباست، هم پاسخ به ندای درونی است، هم پرستشی آگاهانه و آزادانه است و هم دارای پشتوانه ی منطقی و عقلانی با توجه به جهان بینی آن است. به همین جهت است که می گویند اخلاق فقط در مکتب خداپرستی قابل توجیه است (مطهری، ۱۳۶۸).

جایگاه اخلاق در آموزش عالی

آموزش عالی مظهر رشد و توسعه اطلاعات و دانش در جوامع و تأمین کننده قدرت جوامع در عرصه رقابت جهانی می باشد. این پدیده رو به رشد به دلیل اهمیت ذاتی که دارد به صورت روزافزونی توسط جوامع مورد توجه قرار می گیرد و درعین حال به خاطر تنوع نیازهای جوامع کارکردهای مختلفی را همچون آموزش، پژوهش و توسعه نیروی انسانی شامل می شود.

چالش های پیش روی دانشگاه ها باعث پیدایش این انگیزه در ذینفعان مختلف شده که به فکر توجه به موضوعات اخلاقی در کلاس درس، پژوهش و مدیریت آموزش عالی باشند (مارمجو^۱، ۲۰۰۶). زیرا شکل گیری اخلاق در مؤسسات، سازمان ها و آموزش عالی باعث کاهش سود گرایی و نزدیکی با مخاطبین و ذینفعان می شود (رابرتسون و والتر^۲، ۲۰۰۷).

مسائل مربوط به ارتباط با کارکنان، ارتباط با دانشجویان، نگرانی های ذینفعان، ارتباط بین دانشگاه های مختلف و مسئله تأمین منابع برای دانشگاه، رویه های مربوط به پذیرش دانشجو، شرایط محیط، بازار کار و موضوعات اخلاقی پیش آمده در دانشگاه شامل سرعت علمی و سایر فسادهای اخلاقی باعث می شود قوانین تدوین شده در آموزش عالی نتوانند پاسخگوی مشکلات باشد. در این حالت راهنمای اخلاقی در دانشگاه راه گشای عمل در

۱- Mormolejo

۲- Robertson and Walter

برابر این تنش ها خواهد بود (هوپر^۱، ۲۰۰۵).

اخلاق در همه زمینه ها و فعالیت های آموزش عالی از مدیریت گرفته تا فعالیت های تحقیقی و تدریس کاربرد دارد. به طور کلی اخلاق از وظایف قانونی و مسئولیت های حرفه ای مؤسسات فراتر می رود و مسائلی را مورد توجه قرار می دهد که ضرورتاً جواب راحتی برای آنها وجود ندارد (هوپر، ۲۰۰۵). نبود اخلاق در سازمان و دانشگاه باعث سوءرفتار مدیران، افسردگی دانشجویان، لذت نبردن از زندگی شغلی، فرسوده شدن استادان، لطمه به زندگی فردی افراد، ایجاد طبقات اجتماعی، ترجیح منافع فردی بر منافع اجتماعی و زیر پا گذاشتن حقوق دانشجویان در محیط دانشگاهی می گردد (میر کمالی، ۱۳۸۲).

اما با وجود این تأکیدات در حوزه ی عملیاتی هنوز اخلاق و برنامه ریزی اخلاقی در فرایند مدیریت و برنامه های دانشگاه، مورد غفلت قرار می گیرد (استریک و ترنسکی^۲، ۱۹۹۹؛ فرکلی و بورگ^۳، ۲۰۰۰؛ کمپبل^۴، ۲۰۰۳؛ ریمان^۵، ۲۰۰۴؛ کار^۶، ۲۰۰۵ به نقل از هوقان^۷، ۲۰۰۸؛ و گلن^۸، ۲۰۱۰).

ابعاد اخلاق در آموزش عالی

به طور کلی اخلاق در آموزش عالی دارای ابعاد و چارچوب مختلفی است برآکسون و ناسانیل^۹ (۱۳۸۳)، چهار بعد اساسی برای اخلاق در آموزش عالی بیان کرده اند که عبارتند از: اخلاق در مدیریت دانشگاه، اخلاق پژوهشی، اخلاق دانشجویی و اخلاق در تدریس که در ادامه توضیح داده می شود.

اخلاق در مدیریت:

اخلاق در مدیریت مسائل دانشگاهی رویکردی مشتری محور دارد و به مسائل و تنش های

۱- Houper

۲- Steric and Trencki

۳- Frekli and Boorg

۴- Kempbel

۵- Riman

۶- Car

۷- Hogan

۸- Glen

۹- brakson and nasanil

طبیعی در فرایند تصمیم گیری، در سطوح مؤسسات و در ارتباط با مسائلی از قبیل آزادی علمی، مدیریت مشارکتی، امانت داری در استخدام، فرآیندهای حفظ و نگهداری کارمندان و استادان در آموزش عالی مربوط می شود، به علاوه کمک به کارمندان و استادان را در مواقعی که با تنش ها و معضلات اخلاقی مواجه می شوند در نظر دارد (مارمجو، ۲۰۰۶). امروزه عوامل مختلفی چون رقابت بین سازمان ها و دانشگاه ها، فشار برای موفق بودن و کمبود آمادگی برای تصمیم گیری اخلاقی باعث می شود انگیزه برای تصمیم گیری غیر اخلاقی افزایش پیدا کند. از این رو لزوم آماده سازی مدیران برای مدیریت اخلاقی مورد توجه قرار گیرد. مدیریت اخلاقی باعث پاسخگویی مدیر و سازمان به مشتری ها و موفق بودن در رقابت و موفقیت سازمان می شود (وینستون^۱، ۲۰۰۷).

اخلاق دانشجویی:

از جمله مسائل اخلاقی مربوط به دانشجویان می توان به حضور به موقع در کلاس، عدم اختلال در کار کلاس، توجه به درس، انجام تکالیف و وظایف درسی اشاره کرد (جوادیان و همکاران، ۱۳۸۲). در بیانی دیگر دانشجویان باید از تقلب در امتحانات، پروژه ها و سایر تکالیف دوری کنند. تقلب هایی مثل نوشتن از روی ورقه فردی دیگر، نوشتن از روی کتاب و ارائه آن به عنوان تحقیق شخصی، کار دیگران را به نام خود تحویل دادن، کمک گرفتن های غیر مجاز دیگران و غیره.

اخلاق آموزشی:

در حال حاضر با وجود روش های مختلف برای توسعه ی حرفه ای دانشجویان، تدریس استادان همچنان یکی از روش های بسیار مفید برای یادگیری دانشجویان است (مؤسسه تحقیقات آموزشی آمریکا، ۲۰۰۵). مطالعه کاربرد اخلاق، یک عنصر حیاتی در آماده کردن و توسعه ی آموزشگران حرفه ای است. برای به کارگیری اصول اخلاقی در معلمان و استادان باید این اصول در آموزش و بالندگی علمی آنها مد نظر قرار بگیرد. این بالندگی در مدرسان شامل دانش درباره فرایندهای تصمیم گیری و توانایی در به کار بردن اصول اخلاقی است (لاکوفسکی^۲، ۱۹۹۶).

۱-winston

۲-lacofcki

اخلاق پژوهش^۱

رعایت اصول اخلاقی را در فرایند تحقیق و پژوهش اعم از انگیزه ی تحقیق، نحوه ی پژوهش و نتیجه ی پژوهش، اخلاق پژوهشی گویند. تعاریف دیگری نیز ارائه شده است: اخلاق در پژوهش یک رابطه ی عقلانی و قانونی است که به موجب آن، مؤلفان و پژوهشگران را ملزم به رعایت حقوق مؤلف و خالق اثر می نمایند (الیوت و استرن^۲، ۱۹۹۷). اخلاق پژوهشی شامل دو حالت کلی است: یکی اصول اخلاقی مربوط به عناوین و یافته ها که آن را در عبارت وجدانیات می توان جستجو کرد و دیگری، اصول اخلاقی مربوط به روش ها و فرایندهای علمی است که عنوان مربوط به آن در عبارت امانت داری به ظهور می رسد و نتایج آن در عباراتی مانند صداقت، بی طرفی، شکاکیت موضوع، همکاری با گروه های پژوهشی خلاصه می شود و بیان کننده ی این است که خالق اثر تا چه حد نسبت به آنچه خلق کرده و منابع منسوب به آن، امانتدار بوده و حق مؤلف را به درستی ادا نموده است (آکادمیک^۳، ۲۰۰۶).

در حقیقت، اخلاق در پژوهش به عنوان یکی از مباحث مهم اخلاق کاربردی به معنای بررسی امکان و شرایط رعایت قواعد و اصول اخلاقی در پژوهش های نظری و عملی است (خداپرست و همکاران، ۱۳۸۶). به طور کلی در زمینه اخلاق در پژوهش دو حوزه وجود دارد: الف) آزمودنی های انسانی و اخلاق ب) انسان پژوهشگر و اخلاق (افتخار افضلی، ۱۳۸۵). در ارتباط با آزمودنی های انسانی توجه به چهار اصل رضایت داوطلبان، عدم آسیب رسانی به افراد، محرمانه بودن اطلاعات و پرهیز از فریب کاری به عنوان اصول اساسی مطرح است (لشگر بلوکی، ۱۳۸۳). در بعد دوم، انسان پژوهشگر در انجام تحقیق ممکن است دچار مشکلات اخلاقی شود که بروز تخلف های پژوهشی چون جعل، دستکاری یا سرقت متون در اجرای تحقیق یا موقع گزارش یافته های پژوهشی نمونه هایی از آن است (خدا پرست و همکاران، ۱۳۸۶).

در مقابل تعریف اخلاق پژوهش، بد اخلاقی علمی - پژوهشی^۴ به کار برده می شود که در

۱- *Research Ethics*

۲- *Elloit&Estern*

۳- *Academic*

۴- *Misconduct in Scientific Research*

واقع عکس تعریف بالاست، اما مؤسسه سلامتی عمومی آمریکا تعریف دیگری ارائه کرده است: جعل، تحریف، دزدیدن تألیفات یا اختراعات دیگران (گرلیند^۱، ۲۰۰۰)، یا گزارش نادرست آزمایش ها، تأثیر دادن پیش فرض های ذهنی خود در هنگام عمل و نتیجه گیری، گزارش نادرست نتایج و نمودارها و برجسته نشان دادن بعضی موارد خاص و به طور کلی عدم امانتداری، اعمال نفوذ غیر منطقی در ترتیب اسامی نویسندگان و غیره.

جایگاه اخلاق پژوهش در آموزش عالی

اخلاق پژوهشی مدرن با تمایل به حفظ آزمودنی های انسانی و در سال های ۱۹۴۶ و ۱۹۴۷ شروع شد و برای اولین بار قانون نورنبرگ که شامل ۱۰ قانون و اصول اخلاقی برای حفاظت از آزمودنی های انسانی بود منتشر گردید که تأکید عمده آن بر ضرورت کسب رضایت آگاهانه از آزمودنی ها برای پژوهش است (باقری، ۱۳۸۴). بیانیه نورنبرگ و اصول اخلاقی مطرح شده در آن زمینه را برای به وجود آمدن بیانیه هلسینکی در سال ۱۹۶۴ مهیا کرد. به دنبال بیانیه هلسینکی مجموعه دیگری از قواعد و راهنماهای اخلاقی در مورد پژوهش با عنوان گزارش بلمونت در سال ۱۹۷۹ و از طرف کمیسیون ملی حمایت از آزمودنی های انسانی در تحقیقات پزشکی و رفتاری به وجود آمد (میننه سوتا، ۲۰۰۳). اصول اخلاقی بیان شده توسط بلمونت بارها مورد بازبینی قرار گرفته است. برای مثال، عده ای با انعکاس نگرانی های مربوط به مؤسسات علمی یک اصل چهارم به نام احترام به مؤسسه را به آن اضافه کردند (ویلیامز^۲ و همکاران، ۲۰۱۰).

آنچه در دهه های اخیر باعث شد اخلاق پژوهش مورد توجه قرار گیرد، انتشار خبرهای غیراخلاقی مختلفی مانند: تزریق سلول های سرطانی کبد به بیماران، بدون اطلاع آنها توسط پژوهشگران آمریکا، تزریق ویروس هپاتیت به یک گروه از کودکان عقب مانده ذهنی، تحقیقات بر روی ۴۰۰ بیمار آفریقایی مبتلا به سفلیس، بدون این که کار درمانی بر روی آنها انجام گیرد و انجام تحقیقاتی خشن و غیرانسانی بر روی جنین انسان بوده است (۳، ۴). اولین تلاش برای تدوین اخلاق پژوهش، بیانیه نورمبرگ بود. این بیانیه آزمایشهای غیرانسانی نازی ها را بر روی زندانیان سیاسی و اسرای جنگی در خلال جنگ

۱- Gerllinde

۲- wiliamz

جهانی دوم، محکوم می کرد.

پس از بیانیه نورمبرگ، بیانیه هلسینکی در سال ۱۹۶۴ توسط مجمع جهانی پزشکی در فنلاند صادر شد که دومین تلاش بین المللی است از آن به بعد، حامی و پشتیبان اساسی قواعد اخلاق پژوهش بوده است. این قوانین در سال ۱۹۷۵ در توکیو مورد بازنگری قرار گرفت و به بیانیه «هلسینکی دو» معروف شد و تا سال ۲۰۰۰ مرتباً مورد تجدید نظر قرار گرفته است. نکته اساسی که این بیانیه به آن اشاره می کند، این است که علاقه به دانش و جامعه نباید نسبت به سلامت و خیر مشارکت کنندگان در پژوهش در اولویت قرار گیرد. در اصلاحاتی که سال ۲۰۰۰ در این بیانیه ایجاد شد، توجه بیشتر به نقش کمیته های اخلاقی در خصوص نظارت بر آزمایش ها و حوادث نامطلوب و مهار جنبه های مالی پژوهش مشهود است (۳، ۴).

این دو بیانیه، آغازی برای تدوین رهنمودهای اخلاقی، فکر تأسیس کمیته های اخلاقی و توجه به اخلاق در پژوهش در حوزه های مختلف دانش بشری از جمله علوم اجتماعی بوده اند.

در حال حاضر در بین کارکردهای مختلف آموزش عالی، کارکرد پژوهش اهمیت فزاینده ای به خود گرفته است. با توجه به این که پژوهش به معنی جستجو کردن، پی جویی، بحث و تجسس و رسیدگی کردن و به اصطلاح علمی؛ یعنی تلاش و کوشش نظام مند علمی محقق یا دانشمند جهت حل مسئله علمی و پاسخگویی بهتر به نیازهای بشری می باشد (آقابخشی، ۱۳۷۹)، می توان گفت رشد و شکوفایی مادی و معنوی تمدنها و جوامع بشری در گرو پژوهش است (تابعی، محمودیان، ۱۳۸۶؛ بحرینی، ۱۳۸۹؛ خالقی، ۱۳۸۷).

با این وجود بین ترقی علمی هر جامعه و با میزان پژوهش وجود این مزایا محمل مشکلات فراوانی نیز می باشد به نحوی که اگر درست هدایت نشود و در مسیر توسعه معنوی و اخلاقی قرار نگیرد عامل تخریب و نابودی به شمار می رود (تابعی، محمودیان، ۱۳۸۶؛ بحرینی، ۱۳۸۹؛ خالقی، ۱۳۸۷). بنابراین نیاز به راهنمایی که این کارکرد را از انحراف حفظ کند به شدت احساس می گردد و عموماً این مسئولیت بر عهده اخلاق علمی به طور کلی و اخلاق در پژوهش به طور اخذ می باشد. بنابراین، اخلاق پژوهشی راهنمایی